

- [Гладій М.В., Лесечко М.Д. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності. – Львів, 1998. – 205 с.]
5. Dzhaman V.O. (2003). *Regional settlement system: demographic aspects*. Chernivtsi: Ruta. [In Ukrainian].
[Джаман В.О. Регіональні системи розселення : демографічні аспекти. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.]
 6. Dotsenko A.I. (1994). *Regional resettlement: problems and prospects*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
[Доценко А.І. Регіональне розселення : проблеми та перспективи. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.]
 7. Zagorodnyi V. V., Pitiurenko Yu.I. (1993). Settlement systems. *Geographic encyclopedia of Ukraine*. Vol. 3. Kyiv: M. P. Bazhan Ukrainian encyclopedia. [In Ukrainian].
[Загородній В.В., Пітюренко Ю.І. Системи розселення / Географічна енциклопедія України. – Т. 3. – К.: «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 1993. – С. 186.]
 8. Zastavnyi F.D. (2007). *Economic and social geography of Ukraine*. Kyiv: Navchalna knyha. [In Ukrainian].
[Заставний Ф.Д. Економічна і соціальна географія України : [підруч. для 9 кл. серед. загальноосвіт. шк.]. – К.: Навчальна книга, 2007. – 255 с.]
 9. Moiseenko Z.V., Bolotov G.I., Kosenko V.N. (1988). *Small villages of Ukraine*. Kyiv: Urozhai. [In Russian].
[Моисеенко З.В., Болотов Г.И., Косенко В.Н. Малые сёла Украины. – К.: Урожай, 1988. – 144 с.]
 10. Pitiurenko Ye.I. (1983). *Systems of settlement and territorial organization of national economy*. Kyiv. [In Russian].
[Пітюренко Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – К., 1983.]
 11. Oliynyuk Ya.B., Zarototskyi S.P., Kononenko O.Yu. et al. (2007). *Regional economy: teach. guidances*. Kyiv: CST Publisher Fursa S.Ya. [In Ukrainian].
[Регіональна економіка: навч. посіб / Я.Б. Олійник, С.П. Запотоцький, О.Ю. Кононенко та ін.; за ред. Я.Б. Олійника. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. – 444 с.]
 12. Taschuk K.A. (1982). On the formation of the territorial settlement structure and the main types of its elements. *Economic Geography*, 32, 60-66. [In Russian].
[Ташук К.А. О формировании территориальной структуры расселения и основных типах её элементов // Экономическая география. –1982. – Вып. 32. – С. 60–66.]
 13. Timchuk N.F. (1974). *Methods of feasibility study of development of cities and regions*. Kyiv: Budivelnik. [In Russian].
[Тимчук Н.Ф. Методы экономического обоснования развития городов и районов. – К.: Будівельник, 1974. – 168 с.]
 14. Topchiev O.G. (2005). *Socio-geographical research, methodology, methods, techniques*, Teach. guidances. Odessa: Astroprint. [In Ukrainian].
[Топчиев О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.]
 15. Fediy O.A. (2009). Rural settlement systems Poltava region: current state and prospects of development. *Geography and Modernity*: Kyiv, Publisher nous of M.P. Dragomanov, 21, 100-108. [In Ukrainian].
[Федій О.А. Системи сільського розселення Полтавської області : сучасний стан та перспективи формування // Географія і сучасність : зб. наук. праць Нац. пед. у-ту ім. М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2009. – Вып. 21. – С. 100–108.]
 16. Shablii O.I. (2003). *Fundamentals of general social geography*. Textbook. Lviv: Publishing center of Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian].
[Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, – 2003. – 444 с.]

Стаття надійшла до редакції 18.08.2016

УДК 911.314: 911.373

doi: 10.15407/ugz2016.03.049

К.Є. Бесєдіна

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ АР КРИМ: СТАН І РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ (2003-2013 рр.)

Сільська місцевість – важлива складова територіальної структури розселення населення, тому дослідження демографічної ситуації є надзвичайно актуальним. Мета цієї роботи полягає у виявленні тенденцій розвитку демографічних процесів у сільській місцевості АР Крим, яка, з одного боку, є наслідком соціально-економічного розвитку села, зайнятості й рівня життя сільських мешканців, з іншого, – важливим критерієм господарської діяльності, наявності місць прикладання праці, розвитку соціальної сфери, екологічної ситуації у сільських районах. У регіональному розрізі проаналізовано основні демографічні показники (народжуваність, смертність, природний приріст, розподіл населення за віковими групами, міграції) впродовж десятиріччя (2003-2013 рр.). Виявлено територіальні особливості розвитку демографічної ситуації з урахуванням відмінностей соціально-економічних показників у різних сільських районах.

Ключові слова: сільська місцевість; демографічна ситуація; розселення населення; АР Крим.

K. Ye. Besiedina

Institute of Geography National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

DEMOGRAPHIC SITUATION IN RURAL AREAS OF CRIMEA: STATE AND REGIONAL CANCELLATION (2003-2013)

Rural territory of Crimea - an important component of the territorial settlement structure of the region, therefore the study of the demographic situation is extremely important. The purpose of this work is to identify trends of demographic processes in rural areas of the ARC. The demographic situation in rural areas the ARC, on the one hand, the result of socio-economic development of rural areas, employment and living standards of rural residents, on the other - an important criterion of effective economic activity, availability of labor, social development, a favorable environmental situation in rural areas. In regional terms, analyses the main demographic indicators (fertility, mortality, natural increase, population distribution by age groups, migration) throughout the decade (2003-2013 years). Identified regional characteristics of the development of the demographic situation, taking into account different socio-economic performance in different rural areas.

Keywords: rural areas; demographic situation; population resettlement; Crimea.

Актуальність дослідження

Одним із важливих критеріїв розвитку сільської місцевості є демографічна ситуація. Скорочення чисельності сільського населення, зниження народжуваності й тривалості життя, від'ємне сальдо міграції свідчать про кризовий стан сільської місцевості. Тому постійний моніторинг за кількістю та особливостями відтворення сільського населення, його розподілом за віковими групами, міграцією, а також аналіз процесів, що впливають на демографічну ситуацію, є надзвичайно актуальними і потребують наукового обґрунтування.

Стан вивчення питання

Розвитку сільської місцевості і аграрного сектора Автономної Республіки Крим (АРК), зайнятості населення в сільських районах присвячено багато наукових праць. Серед них виділяються роботи економ-географів – Р. Абкадірова, М. Багрова [2, 3 та ін.], Л. Багрової [3 та ін.], Г. Балабанова [13], Ю. Безрукова [4], В. Бокова [3, 14], В. Єни [5, 14 та ін.], П. Підгородецького [8], І. Твердохлебова, О. Швець [7], В. Преображенського, В. Шумського та інші. В них, поряд з висвітленням загальних питань розвитку Криму, таких як розвиток господарства цього регіону, формування АПК, екологічні проблеми, напрями сталого розвитку тощо, певну увагу приділено сільській місцевості, включаючи демографічну ситуацію. Демографічна ситуація в АРК, у т.ч. у сільській місцевості, висвітлена в Атласі «Автономна Республіка Крим» (2003 р.), розробленому та укладеному в Таврійському національному університеті ім. В.І. Вернадського спільно з Інститутом географії НАНУ. Ці тематичні карти характеризують основні демографічні показники, розміщення населення, його етнічний склад, розселення репатріантів та міграцію населення [1]. Однак спеціальних праць, присвячених цьому важливому питанню, майже немає.

Мета цієї роботи – виявлення стану демографічної ситуації у сільській місцевості АРК за відповідний період, визначення тенденцій розвитку демографічних процесів, включаючи міграцію, з урахуванням суспільно-політичних, економічних, соціальних, екологічних чинників.

Виклад основного матеріалу

Сільська місцевість – важлива складова територіальної структури господарства і розселення населення АР Крим. Вона має характерні риси і регіональні відмінності, що відрізняють її від інших регіонів України. Це, зокрема, ґрунтово-кліматичні умови, поєднання степових землеробських районів з приморськими територіями, наявність районів обслуговування рекреаційного комплексу, проживання різних етносів і, відповідно, різні типи освоєння земель.

Особливе значення мають економічні, а також соціальні чинники: економічна політика країни і сформована на її основі система землегосподарювання; формування споживчого попиту на продукцію сільського господарства, можливості її експорту та інші.

На сільську місцевість АРК припадає 69 % загальної площі регіону. Частка сільського населення складає 45,5 % (2013 р.). Серед них зареєстровано 45 % безробітних. Валовий регіональний продукт (у розрахунку на одну особу) у 2013 р. становив тут 19467 млн грн. (2, 2 %), водночас в середньому в Україні цей показник дорівнював 28488 млн грн. Експорт займає незначне місце в реалізації аграрної продукції. Це переважно вино та виноматеріали, продукти хімічної промисловості (барвники), риба та рибопродукти [11]. Незважаючи на порівняно великі розміри території і рівень зосередженості сільського населення, сільська місцевість АРК займає незначне місце в економіці регіону.

Найбільший вплив на демографічну ситуацію у сільській місцевості справляють господарська діяльність і наявність місць прикладання праці, можливості працевлаштування за межами села, соціальне забезпечення сільських мешканців.

Основною галуззю економіки у сільських районах, особливо у степовому Криму, є сільське господарство, на яке припадає 13 % ВВП (промисловість – 16,9 %, транспорт – 12, 6 %)¹. Від розвитку цієї галузі залежить демографічна ситуація в сільських

¹ Статистичний бюлетень: Валова продукція сільського господарства України за 2012 рік / Державна служба статистики України. - К., 2013. - 25 с.

Таблиця 1. Основні демографічні показники сільської місцевості АР Крим (2003-2013 рр.)

Демографічні показники	2003	2005	2007	2009	2010	2011	2012	2013
Чисельність наявного сільського населення, тис. осіб,	918,1	902,5	895,8	888	888	887	889,1	894,1
у т. ч. у % до всього населення	45,5	45,2	45,1	45,1	45,2	45,2	45,3	45,5
Коефіцієнт народжуваності, ‰	10	8,5	11,8	12	11,8	12	12,6	12,8
Коефіцієнт смертності, ‰	13,5	13,8	13,8	13,3	12,9	12,3	11,7	11,2
Коефіцієнт природного приросту, ‰	- 3,5	- 5,3	- 2	- 1,3	- 1,1	- 0,3	0,9	1,6

Складено автором за матеріалами Статистичних збірників: Регіони Автономної Республіки Крим за 2005 та 2012 рр., а також [11].

районах, рівень зайнятості населення, господарська спеціалізація та рівень економічного розвитку регіону загалом.

Водночас кількість сільського населення та його статеві-вікова структура впливають на рівень сільського господарства. Чисельність зайнятих у цій галузі сільських мешканців Криму, з поміж всіх інших галузей господарства, найбільша, вона становить 25,2 % від загальної чисельності сільського населення (в промисловості зайнято 12,1 % населення).

Важливим чинником, що вплинув на демографічну ситуацію в АРК, є повернення депортованих у 1944 р. кримських татар, багато з яких поселилися у сільській місцевості. Чисельність кримських татар, що повернулися до Криму, дорівнює майже 400 тис. осіб. Перша хвиля повернення припадає на 1995 р., внаслідок чого населення сільської місцевості збільшилося на 100 тис. осіб. У 2003 р. відбулася друга хвиля репатріації, до Криму повернулося ще понад 280 тис. кримських татар. Переважна частина їх розселилася у Білогірському та Сімферопольському районах [6].

Зміни, що відбулися впродовж 2003 -2013 рр. у чисельності сільського населення, з урахуванням повернених кримських татар, відображені в табл.1.

За 10 років чисельність населення сільської місцевості зменшилась на 24 тис. осіб, хоча частка сільського населення у загальній кількості населення майже не змінювалась, але, наприклад, у 1990 р. цей показник був значно нижчим – 35,1 % (2013 р. – 45,5%).

Коефіцієнт народжуваності в сільській місцевості АРК впродовж 2003-2013 рр. з деякими коливаннями збільшувався. У 2013 р. він становив 12,8‰ (показник в Україні — 11,4‰). Починаючи з 2007 по 2013 рр. спостерігалася позитивна тенденція народжуваності у сільській місцевості, що також пов'язано з наявністю кримських татар. Найвищі показники народжуваності були в сільській місцевості Джанкойського (16‰) та Советського (15,5‰) районів. Це пов'язано з великою часткою кримськотатарського населення в цих ра-

йонах (60-70%), якому притаманна традиція багатодітності (рис.1).

Найменші показники народжуваності спостерігаються у північних районах, таких як Роздольненський, Нижньогірський, Первомайський – це райони з найнижчим рівнем життя населення. Основною доходу населення цих районів є сільське господарство (73 %), яке стало занепадати через недостатність зрошування [12 та ін.] і як наслідок – зменшення виробництва багатьох сільськогосподарських культур [7]. В економіці цих районів, на відміну від приморських, не розвинена рекреаційна сфера, що також впливає на рівень життя сільського населення.

Для сільської місцевості характерна висока смертність населення (табл. 1), що зумовлюється насамперед погіршенням медичного обслуговування і несприятливою екологічною ситуацією. Найвищий коефіцієнт смертності у північних районах – Джанкойському (-15,3 ‰) та Бахчисарайському (-17,2 ‰) (рис. 2).

Тут розташовані великі промислові підприємства (ДАК «Титан», ВАТ «Кримський содовий завод», ВАТ «Полівтор», комбінат «Будіндустрія») [3], що негативно впливають на екологічний стан природного середовища, забруднюючи повітря, води і земельні ресурси. Це спричинює збільшення захворюваності, особливо на шкірні хвороби [4].

Слід зазначити, що впродовж 2012-2013 рр. смертність сільського населення в регіоні дещо зменшилась, що, ймовірно, пов'язано зі змінами у віковій структурі сільського населення у бік підвищення частки осіб віком від 15 до 65 років (73,0 %) і зменшення віком 65 і старше (13,7 %).

Загалом природний приріст у сільській місцевості АРК впродовж 2003-2011 рр. був від'ємним (табл.1). Починаючи з 2012 р. ситуація дещо покращилася і показник природного приросту склав 0,9. Це, ймовірно, пов'язано з покращенням економічного стану АР Крим, включаючи сільські райони. Саме на 2012 рік припав найбільш економічно результативний для Криму курортний сезон, тоді в АРК було прийнято 6 млн 134 тис. туристів.

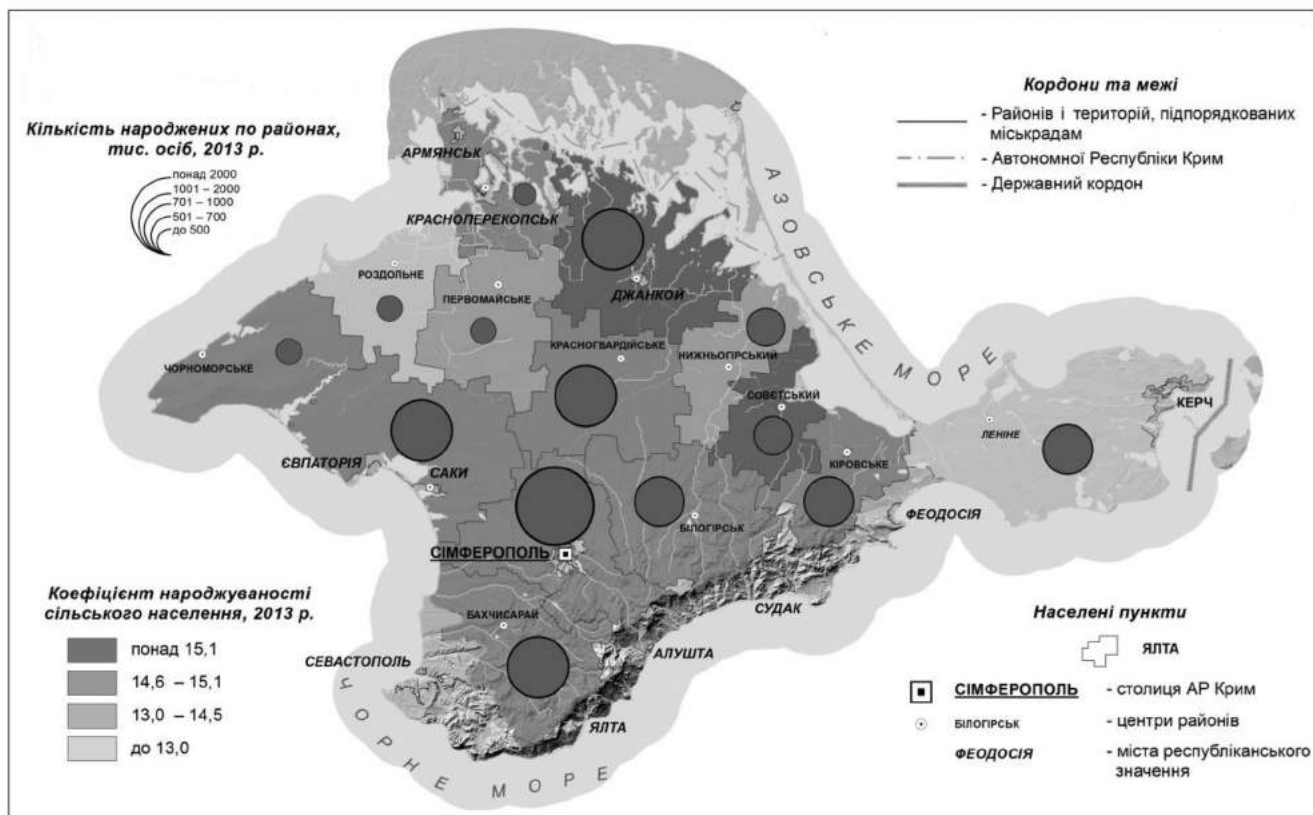

Рисунок 1. Народжуваність сільського населення АР Крим, 2013 р.
Складено автором за матеріалами [11].

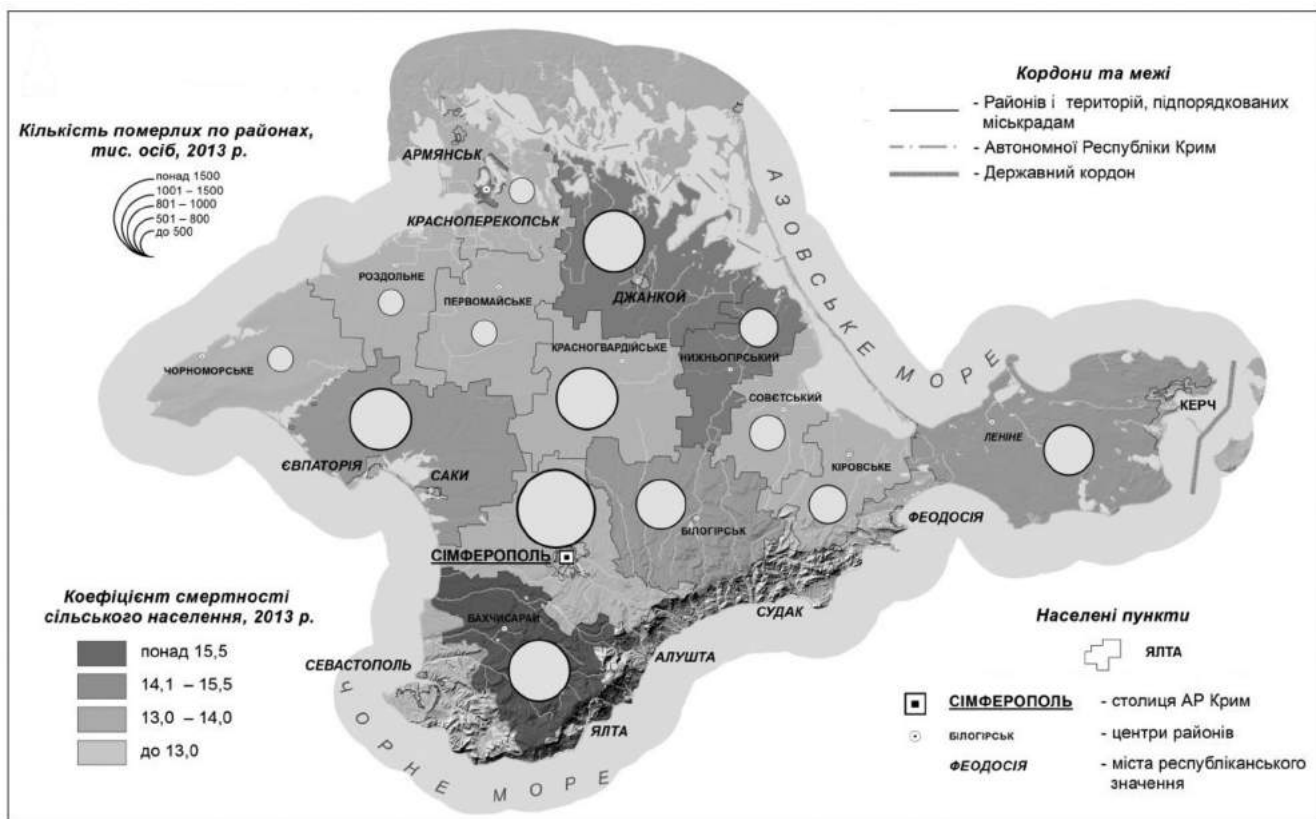

Рисунок 2. Смертність сільського населення АР Крим, 2013 р.
Складено автором за матеріалами [11].

Таблиця 2. Розподіл сільського населення України і АР Крим за віковими групами (2013 р.)

	Кількість населення		У тому числі у віці, в т.ч. відсотків до всього населення у віці					
	тис. осіб	в т.ч. % до всього населення	0-14 років		15-64 років		65 років і старшому	
			тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Вся Україна	14 249,6	31,1	2 301,3	16,1	9 438,6	66,2	2 509,7	17,6
АР Крим	894 102	37,3	145 460	16,3	652 939	73,0	122 703	13,7

Складено автором за матеріалами [11]

Чисельність відпочиваючих на 8,1% перевищувала їх кількість за попередній рік². Слід зазначити, що рекреація є важливою перспективною галуззю для Криму [9 та ін.].

Важливим показником, що характеризує демографічну ситуацію, є вікова структура сільського населення (табл. 2).

У сільській місцевості АРК частка людей у віці 15 – 64 років становить 73,0 % від загальної кількості сільського населення, що значно перевищує відповідний показник в Україні (66,2 %). Це свідчить про сприятливу вікову структуру сільського населення АРК. Водночас спостерігається зменшення частки дітей у віці 0-14 років (в 2003 р. становила 24 %) та незначне збільшення частки людей у віці 65 та старше (2003 р. - 9 %)³.

Демографічне навантаження в сільській місцевості АРК складає 400–450%. Цей показник майже дорівнює середньому в сільській місцевості України загалом – 425%. Демографічне навантаження на працездатне населення у сільській місцевості АРК вище, ніж у міських районах (у молодшому працездатному віці – 312 проти 226 та старшому працездатному віці – 480 проти 366)⁴.

Істотний вплив на демографічну ситуацію у сільській місцевості АРК спричинює міграційний рух населення.

Однак, згідно з даними табл. 3, на початку 2003 р. міграційний приріст майже в усіх сільських районах був від'ємним, що пов'язано з безробіттям і обмеженістю можливостей працевлаштування, низькою заробітною платою, істотними відмінностями в соціально-економічних та побутових умовах життя у місті та селі.

У Чорноморському та Красногвардійському

районах спостерігалася тенденція до значного приросту населення (від -264 до +45), водночас у Джанкойському, Нижньогірському, Первомайському районах – до міграційного відтоку населення.

Аналіз міграційного руху сільського населення свідчить про те, що він в різних районах відбувається з різною інтенсивністю. Найбільші показники міграційного приросту спостерігаються в сільській місцевості Сімферопольського району (5,0 %), що зумовлено близькістю до адміністративного центру, більшими можливостями працевлаштування; Бахчисарайського району - за рахунок міграцій кримськотатарського народу; Чорноморського району (2,3 %), де є великі можливості для розвитку курортної галузі і працевлаштування. Досить високий міграційний приріст (2,3 %) також у Красногвардійському районі, де зосереджена найбільша кількість аграрних сільськогосподарських підприємств [11].

Істотні зміни в сільській місцевості, зокрема в демографічних процесах, відбуваються внаслідок соціально-політичної ситуації, яка виникла після анексії Російською Федерацією території АР Крим. За офіційними даними Державної служби статистики в 2014 р. з анексованого Криму виїхало 11 067 людей. Це – ті, хто офіційно знявся з реєстрації на півострові. Найбільше кримчан виїхало до Києва – 2087 осіб, у Миколаївську область – 920 осіб, Херсонську – 902, і Дніпропетровську – 873. За даними інформаційної служби Крим. Реалії, кількість населення АРК, що не було знято з реєстрації, а фактично виїхало з Криму на материкову Україну, становило близько 40 тис. осіб на осінь 2015 року; ця цифра уже збільшилась до 50 тис. осіб. Слід зазначити, що в 2014 р. понад 4 тис. студентів перевелися для навчання з Криму в інші області України⁵.

Більшість з переселенців становлять кримські татари, однак поступово збільшується відсоток

² У 2012-му Крим прийняв рекордну кількість туристів: <http://www.unian.ua/society/735349-u-2012-mu-krim-priynuav-rekordnu-kilkist-turistiv-bilshe-6-milyoniv.html>

³ Статистичний збірник: Регіони Автономної Республіки Крим за 2005 рік / Головне управління статистики в АР Крим. – Сімферополь, 2006. – 292 с.

⁴ Демографічне навантаження у 2013 році: <http://www.sumynews.com/news-and-ideas/demography/6350.html>

⁵ Кримчани розповідають про долю кинутого на півострові майна та бізнесу <http://nv.ua/ukr/publications/vse-propalo-krimchani-rozpozidajut-pro-dolju-kinutogo-na-pivostrovi-majna-ta-biznesu-96034.html>

Таблиця 3. Міграційний приріст у сільських районах АР Крим

	2003		2005		2007		2009		2010		2011		2012		2013	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Всього в АРК	-176	-0,1	2773	1,4	3470	1,8	3022	1,5	3446	1,8	3639	1,9	4412	2,2	4300	1,9
Бахчисарайський	1	0,0	273	3,0	163	1,8	332	3,7	363	4,1	487	5,4	418	4,6	400	4,0
Білогірський	31	0,5	93	1,5	35	0,5	-86	-1,4	36	0,6	93	1,4	28	0,4	20	0,2
Джанкойський	-483	-6,0	-628	-8,1	-309	-4,1	-322	-4,3	-254	-3,4	-60	-0,8	-289	-3,9	-280	-3,5
Кіровський	-345	-6,1	-224	-4,0	-70	-1,3	11	0,2	-65	-1,2	59	1,1	42	0,8	38	0,3
Красногвардійський	-276	-2,9	116	1,3	189	2,1	118	1,3	180	2,0	279	3,1	94	1,0	185	2,3
Красноперекопський	-12	-0,4	-117	-3,8	-62	-2,1	-14	-0,4	-121	-4,1	-10	-0,4	-72	-2,4	-64	-2,1
Ленінський	-632	-9,3	-260	-4,0	16	0,2	-56	-0,9	97	1,6	-40	-0,6	-90	-1,4	-91	-1,1
Нижньогірський	-478	-8,8	-442	-8,4	-170	-3,3	-140	-2,7	-195	-3,8	-44	-0,9	-153	-3,0	-145	-3,0
Первомайський	-562	-14,3	-471	-12,4	-289	-7,9	-183	-5,1	-166	-4,6	-108	-3,0	-121	-3,4	-115	-3,1
Роздольненський	-400	-10,9	-174	-4,9	-111	-3,2	3	0,0	-28	-0,8	56	1,6	-50	-1,5	-53	-1,0
Сакський	-313	-4,0	-428	-5,4	303	3,8	335	4,3	299	3,9	223	2,8	135	1,8	135	1,4
Сімферопольський	790	5,3	1567	10,3	835	5,4	658	4,3	753	4,8	675	4,4	797	5,0	765	5,0
Совєтський	-436	-12,0	-400	-11,4	-133	-3,9	6	0,1	-86	-2,5	-72	-2,1	-59	-1,7	-49	-1,2
Чорноморський	-264	-8,0	-202	-6,3	44	1,4	60	1,9	37	1,2	101	3,1	83	2,6	45	2,3

Складено автором за матеріалами Статистичних збірників: Регіони Автономної Республіки Крим, 2005 та 2012 рр.

українських, російських та змішаних сімей. Процес міграції сільського населення триває, особливо з традиційних землеробських районів (Первомайський, Роздольненський, Красногвардійський, Джанкойський) у зв'язку з погіршенням стану з електроенергією, водопостачанням, руйнацією зрошувальних систем, істотним скороченням виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції⁶.

Така політична і суспільно-економічна ситуація значно впливає на демографічні процеси в сільській місцевості АРК.

Висновки

Несприятлива економічна ситуація, зниження рівня життя населення, погіршення медичного обслуговування селян призвели до загострення демографічної ситуації. Впродовж 2003-2013 рр. чисельність населення АРК зменшилась на 20,6 %, що пов'язано з його постарінням, захворюваністю і смертністю сільського населення, скороченням тривалості життя.

Процеси відтоку сільського населення в міста особливо характерні для Роздольненського, Красноперекопського, Джанкойського та Первомайського районів, де він в середньому становить 8,5%. Хоча загалом в АРК впродовж 2003-2013 рр. спостерігався міграційний приріст сільського населення. Це стосувалося таких районів, як Сімферопольський, Бахчисарайський, Красногвардій-

ський, Сакський, в які прибували кримські татари, а також ці сільські райони перебувають під впливом м. Сімферополь, де умови працевлаштування і проживання населення були сприятливіші, ніж у віддаленій сільській місцевості.

Головними передумовами зосередження кримськотатарського населення стали традиційні галузі господарства – виноградарство, садівництво, тютюнництво, шовківництво, вівчарство [6 та ін.].

Посилення процесів міграції, зумовлених безробіттям та зниженням життєвого рівня сільського населення, спричинило зниження чисельності сільського населення в таких районах як Первомайський, Нижньогірській, Ленінський та Джанкойський. Серед мігрантів переважає частка найактивніших людей, переважно молодого та середнього віку.

Ситуація ускладнюється у зв'язку з анексією території Криму Російською Федерацією. Це спричинило посилення міграції з політичних мотивів. Міграційне відтікання населення із сільської місцевості, зокрема з степових районів, збільшилось у зв'язку з погіршенням енерго- та водопостачання, руйнацією зрошувальних систем, скороченням сільськогосподарської діяльності та загалом зменшенням можливостей працевлаштування у сільській місцевості.

Покращення демографічної ситуації в регіоні пов'язано з низкою проблем.

Основне завдання – повернення АРК в лоно України з відновленням її конституційних прав; уже в Україні слід спрямувати зусилля на:

⁶ Хочет ли Крым в Россию <http://argumentua.com/stati/khochet-li-krym-v-rossiyu>

- стабілізацію суспільно-політичної ситуації, створення необхідних належних умов для життєдіяльності сільського населення;
- створення необхідних умов для забезпечення життєдіяльності сільського населення, особливо забезпечення електроенергією та водопостачанням;
- збільшення зайнятості населення в аграрній сфері і переробній промисловості;
- відновлення традиційних для Криму галузей сільського господарства (рисівництво, виноградарство, вирощування ефіроолійних культур та ін.) завдяки відновленню зрошувальних систем;
- підвищення рівня диверсифікації сільської

економіки, розвиток інших сфер прикладання праці сільських мешканців (рибальство, сфера послуг, транспорт, зелений туризм та ін.)

- розвиток соціальної сфери на селі – збільшення мережі послуг, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги;
- збільшення можливостей приватного сектора в сільському господарстві (сільськогосподарські приватні фермерські господарства), ведення особистого підсобного господарства
- розвиток логістики та маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств (агрохолдинги).

References [Література]

1. *Atlas Autonomous Republic of Crimea* (2003). Ed. Bagrov M.V., Rudenko L.H. Kyiv. Simferopol. [In Ukrainian]. [Атлас Автономна Республіка Крим / Голова редколегії М. В.Багров, гол. редактор Л. Г. Руденко. – Сімферополь: Київ, 2003. – 80 с.]
2. Bagrov N.V. (2002). *Regional geopolitics of sustainable development. Crimea. XXI Century*. Kyiv: Lybid. [In Russian]. [Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития. Крыма – XXI век. – К.: Лыбидь, 2002. – 254 с.]
3. Bagrova L.A., Vokov V. A., Bagrov N. V. (2001). *Geography of Crimea*. Kyiv: Lybid. [In Russian]. [Багрова Л.А., Боков В. А., Багров Н. В. География Крыма. – К.: Лыбидь, 2001. – 302 с.]
4. Bezrukov Yu.F., Kamynina I.B. (1998). *Ecological problems of Crimea*. Simferopol: TEI. [In Russian]. [Безруков Ю.Ф., Камынина И.Б. Экологические проблемы Крыма. – Симферополь: ТЭИ, 1998. – 98 с.]
5. Yena V. G., Yena Al. V., Yena An.V. (2004). *Protected landscapes Tauris*. Simferopol: Business Inform. [In Russian]. [Ена В.Г., Ена Ал.В., Ена Ан.В. Заповедные ландшафты Тавриды. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2004. – 424 с.]
6. Yefimov S.A. (2012). To the question on the ways of self-determination of the Crimean tatar. *Issues of development of Crimea*. Vol. 16, 22-44. [In Russian]. [Ефимов С.А. К вопросу «О путях самоопределения крымскотатарского народа» // Вопросы развития Крыма. – 2012. – Вып. 16. – С. 22- 44.]
7. *Crimea: Economy: Economic-geographical analysis*. (1993). Ed. V.B. Kudriavtsev, A.B. Shvets, I.T. Tverdokhlebov. Simferopol: The editorial department of the Crimean Press Committee. [In Russian]. [Крым: Хозяйство: Экономико-географический анализ / Под ред. В. Б. Кудрявцева, А. Б. Швеца, И. Т. Твердохлебова. - Симферополь: Редотдел Крымского комитета по печати, 1993. – Ч. 1. – 79 с.; Ч.2. – 78 с.]
8. Podgorodetsky P. D. (1988). *Crimea. Nature*. Simferopol. [In Russian]. [Подгородецкий П.Д. Крым. Природа. - Симферополь, 1988.]
9. Slepokurov A. S. (2000). *Geo-environmental and innovational aspects of development of tourism in Crimea*. Simferopol: SONAT. [In Russian]. [Слепокуров А.С. Геоэкологические и инновационные аспекты развития туризма в Крыму. – Симферополь: СОНАТ, 2000. – 100 с.]
10. *The Ecology of The Crimea*.(2003). Ed. N.V. Bagrov, V.A. Bokov. Simferopol: Crimeuchpedgiz. [In Russian]. [Экология Крыма / Коллектив авторов. Ред. Н.В. Багров, В.А. Боков. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2003. – 360 с.]
11. *Statistical Yearbook: Regions of Crimea for 2013*. (2014). Department of Statistics in Crimea. Simferopol. [In Ukrainian]. [Статистичний щорічник Автономної Республіки Крим за 2013 рік / Головне управління статистики в АР Крим. – Сімферополь, 2014. – 552 с.]
12. Timchenko Z. V. (2002). *Water resources and ecological state of small rivers of the Crimea*. Simferopol: Dolia [In Russian]. [Тимченко З.В. Водные ресурсы и экологическое состояние малых рек Крыма. – Симферополь: Доля, 2002. – 152 с.]
13. *The transformation of the household structure of Ukraine: regional aspect*. Ed. H.V. Balabanov, V.P. Nahirna, O.M. Nyzhnyk (2003). Kyiv: Millenium. [In Ukrainian]. [Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. - 404 с.]
14. Bokov V.A., Yena V.G., Yefimov S.A., Rusiaiev V.F., Slepokurov A.S., Tarasenko V.S., Chvorov S.A. (2000). *Sustainable development. Strategy of development of the Crimea in the 21st century*. Simferopol. [In Russian]. [Устойчивое развитие – стратегия развития Крыма в 21-м веке / В.А. Боков, В.Г. Ена, С.А. Ефимов, В.Ф. Русяев, А.С. Слепокуров, В.С. Тарасенко, С.А. Хворов. – Симферополь, 2000. – 296 с.]